

BESSENYEI-MOZAIKOK

I.

A futár megérkezik.

„... Tarimesnek nevelése... micsoda királyi városban és tudományok fészkében lett volna? — Egy pusztai helységben, annak erdején, mezején több falusi gyerekekkel nyargalózva, terepély fákra mászva, odvokból madárfiakat szedve, ... tanulásával a szabad természetre hagyva oly helyen, hol ha mindent kitanult volna, akkor se tudna semmit.»
(Tarimes utazása.)

ATISZAPARTON, ahol a fűzök sárgászöld fényben hintáztak a májusi napsütés melegén, elnyujtott, hosszú kiáltás sodródott a töltés felett:

— Ifiúr! György ifiúr!

A zöld tenger egyszerre hullámozni kezdett. Fialat vesszők csapódtak össze nagy gyorsasággal, s a bocskoros jobbágysuhanc a parton szájátva bámulta, hogyan hajladoznak a növendékfák egy erős kéz hatalmas lökésétől, milyen gyorsan közeledik a zöld hullámozás a töltés széle felé. A komló frissen futott függőnye egy rántással szétvált és óriástermetű, sudár fiú szökkent ki a sűrűből.

— Láttad a vidrát, Estvány? — kérdezte lihegve, nagy izgalommal és széles szemöldökkel árnyékolt, nagy, kerek, fekete szemét lángoló kíváncsisággal függesztette a parasztlegénykére. Homloka forró pirosságban égett, sötét haja választékából szabadulva, csapzottan tapadt meg izmos nyaka körül. Sáros kordováncsizmájával türelmetlenül rúgott a fővényes partha, úgyhogy a terebélyes lapulevelek nagy puffanással repedtek szét.

— Láttad a vidrát? Beszélj!

— Aj, ifiúr, nem láttam én még egy árva nyúlfiat se. Dehát mér kergeti magát ilyen igen az után a dög vidra után? 'Sz meglehet, sohase is járt erre olyas féreg!

— Ilyent se mondj mégegyszer, ha ki lelked van' Estvány! — pattant fel haragosan a fiú — mert arról írás van énnálam, ha hiszed, ha nem.

— Írás a vidráról? — tátotta el a száját a fiú. — Milyen írás?

A másik egyszerre titokzatos arcot vágott. Körülnézett a napsütötte töltésen, de sehol nem lehetett embert látni. Csak messziről hallatszott a ligetes erdőbe kivert barmok kolompjának hangja.

— Itt az írás — mondta, és szűk hacukája alól sárga pergamenbe kötött lapos csomagot húzott elő. — Az apám ládájából oroztam ki, hogy megbizonyítsalak felőle.

A suhanc csak nézte a papírt felemelt kézzel, utána akart nyúlni, de megérinteni nem merte.

György arrább lépett és letelepedve a vadalma alá, kicsit remegő ujjakkal kezdte bontogatni a papírt, hogy megkeresse az írást a vidráról.

Ismerte már mindenik levelet, s csak itt-ott kellett belekapnia, hogy tájékozódjék. Felül volt szépapjának, Bessenyei Boldizsárnak levele, a György

dédapjához, Bécsből. A családi levelek legrégebbi darabja. Anno 1651. A halvány írásból feketén világított egy sor: «A telet itt Bécsben sok haszontalan heverésben és mulatásban töltöm».

A fiú egy pillanatra megállt. — Bécs, — csillant meg lelkében a szó — Bécs . . . Két bátyjára gondolt, akik már egy éve élnek abban a messze, titokzatos városban, a királyné gárdájában. Sándor levele mindig csupa elragadtatót csodálat a város, a császárnő palotájának fénye felé . . . A dédapa nevét viselő hatalmas Boldizsár viszont sokat panaszkodik, hogy a bécsi lovak igen hitványak, mert nem bírják el egy rendes magyar ember súlyát, s hogy a «Tsászárné» istállóí nem győzik őt lóval. Bezzeg otthon nagy a vasderes, nem ilyen hitvány fajtából fajzott. — Bécs . . . tündött György és fiatal arcán finom árnyékok suhantak át.

— Ifiúr! hon ugrik mán az a vidra? — vágta el az ábrándok útját a kíváncsi Estvány.

A Bessenyei fiú tovább lapozott. Óvatos kézzel fogta a papírt. Bessenyei Mihály levelét tartotta a kezében, a nyakas kuruc dédapáét, aki a XVII. század végén Kolozsvárra internálva élt és csak látogatóba jöhetett haza Bercelre. Ezt az utat még öregkorában is lóháton tette meg.

Kedvtelve nézegette dédapja írását. 1674 szeptember 30-án kelt. Készülöben volt az öreg az ősi fészekbe, azért írta: «Nekem egy jó barátom a szamosújvári kommandáns igen fü három agarat ígért, ha Isten kiviszen, Ibrányi uramnak teljesíteném is régi kívánságát kettejével».

György izgatottan lapozott a másik oldalra, ahol elmosódott kicsit az írás, de azért jól kibetűzhető. Hangosan recitálta: «Jó idején járatnád meg, Zsigmond fiam, mind Karádon, mint Cigádon a vidrafogó embereket és kéretnéd őket, vagy négy nerczet ha foghatnának vagy márciusig bár, ha nercznek szerit nem tehetik, egy nagy öreg vidrát, mentül nagyobb lehet, fogass velek, akibül egy pár kesztyü, jó hosszú kiteljék».

— Lám, mondtam, hogy írva vagyon a vidra — csapott a térdére György. De a másik oda sem figyelt. Mereven nézte a napsütötte vizet, amelynek tük-rén kis ladik himbálódzott négy emberrel.

— Ifiúr! ifiúr! jönnek a kőművesek odaátrul!

Bessenyei talpraugrott. Gyors kézzel rejtette el az írásokat szíve felett, s óriási hosszú lábaival nagyokat szökve a csónakkikötő felé futott. Pajtása csak akkor érte be, amikor a mesterlegények már parthoz is kötötték a ladik orrát.

A berceli templom nagyon omladozott már. Nagybesenyői Bessenyei Boldizsár ugyan 1634-ben renováltatta, azóta csak állt, túrva a mulandóságot, pedig a tábla büszkén hirdette a megvetkezett falon: «In laudem Dei renovatum est anno 1634.»

Most hát Bessenyei Zsigmond táblabíró úr, Györgyünk édesapja megbeszélte a karádi kőművesekkel, hogy rendbe teszik az Isten házát. Járandóság: 200 frt. készpénz, 8 köböl kétszeres élet, 1 véka kása, 1 véka lencse, 5 bárány, 19 itce vaj, 50 csirke, 100 tojás, bőjt nap hal, és 1 hordó bor. Megjöttek a mesterek nagy sopánkodással, merthogy a ladik a túlparti révészé, az pedig velük nem jöhetvén, most már várni kell, míg alkalmas ember jön, akinek odaát lenne ügyes-bajos dolga.

György nevetve húzta ki szálal termetét.

— Egyet se búsuljanak, atyámfia! — Azzal már dobott is le hacukát, inget és ugrott a ladikba. Egy lökéssel bent volt a mélyben, erőteljes evező-

csapásokkal szelte a hullámokat át a szomszéd partig. Onnan aztán mint egy gyors, erős vidra, pihenés nélkül fordult vissza, s hatalmas karjaival fáradság nélkül úszta át a vadsodrású, duzzadthátú tavaszi folyót. Kiérve, megrázta magát, s nevetve csapta szét talpig ázott csizmájáról a vizet.

— Na, Isten megtartsa — csóváltatta fejét nagy csodálkozással az öreg mester. — Nem hiába nevezik az ifiúrékat a környéken Vas-Bessenyeieknek.

Délre járt az idő, hogy György ázottan, porosan, éhesen benyitott az öreg kapun. Az udvaron nyerges ló állt az eperfához kötve. A tornácon az anyja borult rá sírva.

— Édes egy magzatom, elszakítnak téged is a szivemről!

Az árnyékos szobában idegen ember ült apjával a boroskupa mellett. Parókás, magasgalléros, szélesnyakkendős úr. Nagy, cifra tarsoly lógott az oldalán, háromszögű kalapja a széke alá vetve. A fehér pergamenről ékes latinsággal éppen akkor olvasta fel a nagykállói rendek feliratának másolatát, amelyben a helytartótanácsot az ifjabb Bessenyei Györgynek a gárdába való felvételére kéri, anno 1765 martzius 5, s amelyre immáron a «placet» szó is ráüttetvén, nevezett nemes ifjú köteles ugyanez 1765 év június 8-án testőri szolgálatra Bécsben megjelenni.

A levélből ugyan Bessenyei a négyesztendei sárospataki latin tanulás után nem túl sokat értett, de a «*Primae Turmae Praetorianae adnumerari*» hallattára mégis csak kihúzta magát, s egyszerre úgy felmagaslott a félhomályos alacsony szobában, hogy a hírhozó hőkkenve kapta fel a fejét és elfelejtette befejezni a mondatot.

II.

Delfén Margit kisasszony és a philosophia.

«Nover, egy Tsudálatos tehetségű táncmester és poéta, ki a régiségeket Bécsnek elhordja, Páris itéletéről csinált egy táncot. E táncban Delfén Vénus istenasszonynak személyét játszotta, ki is szökéseiben Vénust megcáfolni láttatott, szépsége mindent gyönyörködtetett.»
(Bessenyei : Delfén.)

Schönbrunn, a királyné nyaralója, lámpák fényében úszott. A bálterem tükrös falai százszorosan verték vissza a nagy gyertyacsillárok fényét, s a táncolók sokszorozódva óriási forgó, keringő tömegnek látszottak.

Kint a kertben, a gyertyák zöldes fényében az Udvar dámái sétáltak, csoportosultak egy-egy márvány feljáró körül, s «hol sűgő beszédek, hol zengő nevetések hallattak».

A ballett már befejeződött.

A kastély oldalán kinyúló erkély alatt, amelyet kőből faragott óriások tartottak, «kik meggörbedt vállaikkal és összehúzott szemöldökkel, felfújt arccal a teherrel küzdő erőlködést mutatták», a lonccal befutott kőpadon a királyné daliás gárdistája ugyancsak igyekezett, hogy kimunkált elméjének szép gondolataival, s azoknak ékes előadásával gyönyörködtesse és meghódítsa a hasonlíthatatlan szépségű Delfén kisasszonyt, a ballett csillagát, ki mint Bessenyei látta, «ifjú szépséggel, kellemetességgel állott az élők között, hol vénséget és sápadt tudományt gúnyolni láttatott, mivel okoskodása csupa gyönyörűség és érzése édesség volt». «Ez az a boldogság, melyet mihent csinálnod kell, kívül vagy rajta».

A philosophus, a poéta Bessenyei bizony lángolt. De szép, szabályos díszes retorikával, s elmélkedve boncolta érzelmeit :

— «Eleget gondolkoztam, eleget tanultam, — mondotta — de úgy tapasztalom, hogy az ember magának a legmélyebb könyv, hol világot, természetet ismérni tanulhat». «. . . Ó, magadat magadon kívül ragadó ifjúság ! Szerelmedben égő tűz ! Érezhetsz-e, gondolhatsz-e tárgyadon kívül valamit? Ez tehát az az indulat, mely egy ifjúnak szívében isteneknek, embereknek, mennynek, Elizeumnak, pokolnak egybetett erejét fenékkal forgatja fel, elszórván magáról törvényeket. Elfelejtettem magamat, el az isteneket, nem lévén előttem, bennem semmi egyéb édes léteden kívül».

— «Csitt !» — mondta a leány nevetve, s fricskát adott a költőnek. — Nem jobb lenne ezektől az óriás gondolatoktól megszűnni? Ó te rettenetes indulatú, rémítő szerelmű ! Szükséges-e ily gigászi elmét mutatni, hogy bennem gyönyörködhesz? Minek fojtogatod magad eszed füstivel, mikor szíved édességét érezheted? Én okaidat nem csókolhatom, sem ijesztő gondolataidat karjaimmal nem ölelhetem. Hol láttál csupa eszet ésszel szeretni?

A philosophus megszégyenülve próbált védekezni.

— Az emberben lakik valamely tűz, mely ötet mindenkor felfelé viszi.

De Delfén kisasszony újra csak kacagott, s félbeszakította :

— Be szép szemed van, — szólt — mind azokban gyönyörködöm, miolta beszélsz. Azért csak beszélj tovább, mert illik a szádnak, ha beszélsz.

A puritán gárdista a füle tövéig elpirult. Szeretett volna minden philosophiájával eltűnni a föld színéről. De az erkélyen fent, megszólalt a zene és a loncok igen erősen illatoztak.

III.

Bessenyei György társasága.

Bessenyei nagy hasáb fát dobott a kandalló parázsára, aztán kinézett a szürkülő februári délutánba. 1778 évet mutatott a kalendárium. A Glacison alig járt ember. A bécsi Józsefváros csendjét csak néha zavarta meg egy-egy csengő szánkó. A nyárra gondolt. Mikor a sétány estefelé tele volt kacagó szép asszonyokkal, lányokkal s néha udvari dámák is elhajtattak erre öblös hintóikban. Az udvar . . . — gondolta merengve s kinyitotta a nagy diófa-szekrényt. A hosszú, komoly magyar köntösök között, melyeket immár öt éve viselt a bécsi magyar szabó, Rogács Pál uram remekei képen a Karinthiai-utcai boltból, a tisztas komoly ruhák között, most megkereste a szemével a régi testőrruhát. Szép sujtással kivert nadrágot, rövid, kerek prémes dolmányt, párduckacagányt, régi, fényes életének holt bizonyosságait. Legyintett s bezárta a szekrényt. Visszaült az ablak mellé a megkezdett íráshoz és elgondolkozva folytatta :

«Elragadt engem is szívem, tanulni indultam, nyugalmat, erőt, nagyságot kerestem, azt véltem, mint a gyermek, hogy a legmagasabb hegy tetejéről elérem az eget. Feltőrekedtem s látom, hogy innen is csak annyira van, mint a legmélyebb barlang fenekéről».

A szállás ajtaját erősen megzörgette valaki. Bessenyei visszaszólt :

— Te vagy az, Laczka fiam? Csak búj be. Mit éretlenkedel?

Az ajtó felnyílt, Bessenyei meg sem fordult. A vendég állt egy ideig, s nézte az ablak fényében ülő alak hatalmas vállát, meghajtott fejét. Aztán felkiálltott :

— Ej ha ! Igy fogadja az ágens úr az jó magyar cimborát?

Bessenyei felugrott.

— Barcsay ! Testvér ! Ábrahám ! Hol jársz itt? — s már ölelte is nagy szívbeli örömmel Leopold herceg negyedik ezredének legdaliásabb dragonyoskapitányát.

— Csakhogy itt vagy, testvér ! soha jobb időben — lelkenedett Bessenyei.

— Itt ám s maradok is vaj április közepéig, ahogy remélem, nacsak addig Bavaria nem sürget. Mert a háború, háború . . . György öcsémnél van szálásom itt a szomszédban. No, de mutasd izibe, mit mieltél olyan nagy elgondolkozással?

Bessenyei kedvetlenül intett.

— Nem nagyon érdemes elmémnek e hánytorgásait számba vened. Sok mindeneket írtam ez esztendőben, miolta kis könyvünk, amiben te is benne vagy az három poémáddal, kijött a nyomtatás alól. De ezek mindenféle elegyes holmik itt, amiket hajnalonkint, esténkint magamban elgondoltam. Uradatyád hogy itt járt jó multkorában György öccsédhez, nézegette, olvasgatta egynéhányát, neki ugyan megtetszett egy, s más, fogadta is, hogy jövő évben, ha addig rendbeszerkesztem mindet, a maga költségén kibocsátaná, ami igen nagy kegy szerény személyemnek. Mert hol vagyok én ezen írásokkal csak Voltertől is !

Barcsay indulatosan rázta meg fürtös fejét :

— Ej ha ! Ne szerénykedj csak pajtás ! Tudjuk mi, mit ér a te elméd nemzetünknek. Gondolj csak Ágisodra, amivel a császárné őfelsége szemét is magadra fordítottad? Hát Philosophusod s szép verseidnek sommája !

— A császárné? — kapta fel a szót Bessenyei. — Miatta most alighanem kitortem a nyakamat protestáns atyafiaimnál ! Miolta a császárné parancsolatjára lefordítottam azt a kis kátét a francia nyelvből s az «A mi Urunk Jézus Krisztus haláláról való elmélkedés» címmel megjelentetett, azolta Belezna Miklós uram arccal sem fordul felém. A járandóságom is, hol kapom, hol nem. Hallom, beszélnek, hogy megcsalatkoztak hívségemben. Hiszen, ha tudnák, mibe került nekem ez a hívség eddig is ! De csak forraljanak ! Krisztus ugye' olyant teszek, hogy . . .

— No-no pajtás, csillapodj ! Más is van itt ilyen vitában — mondta Barcsay, ajkába harapva. Aztán más hangot váltva, megkérdezte : — Hát Grace báróné hogy, s mint van?

Bessenyei a padlóra nézett és gyorsan beszélni kezdett :

— Szeretném, ha hazamehetnék a nyáron látogatóba. Azt se tudom, otthon mi van. László bátyám betegeskedik. Magamat is igen elővett az a csuda fővenykor. De ha Isten egészséget adna már, hogy szabaduihatnék, a nyáron meg is nézem Bercelt.

Aztán minden átmenet nélkül megkérdezte :

— Te, Ábrahám, szeretted-e te, ha jártak utánad?

— Már inkább fordítva, pajtás ! — szökött fel nevetve a kapitány — és éppen ez okból nem is mulathatok nálad tovább. Holnap majd benézek s megvizsgáljuk ezeket az írásokat jobban.

Összeölelkeztek s Barcsay füttyörészve csörtetett le a lépcsőn. Az utolsó fordulónál majdnem egymásnak mentek Laczka Jánossal.

— Nő, öcsém, — csapott a kapitány a fiú vállára — hát hogy ízlik a bécsi élet?

— Nem sokat láttam én abból egy esztendő óta, kapitány uram. Igen rövid pórászon tart az ágens úr. Most meg, hogy szüntelen töpreng, gondolkozik, ír, Uram bocsáss, még tüsszenteni sem merek a szobában. Hajnalban is csak fel-fel serken, pennát kap, de olyan dühödtséggel ír, hogy nem győzöm neki a lúdtollat hegyezni. Ha kérdezem, mit csinál, csak annyit mond: «veszködök a lelkeimmel».

Barcsay elgondolkozva nézett ki a szűk világitórésen a bealkonyult Bécs pislogó lámpái felé és halkan mondta:

— Vigyázz reá, öcsém János, mert ő a mi reménységünk itt Viennában.

Bent a szobában, a gyertya sárga fényénél akkor ült újra íráshoz Bessenyei és írta a Holmi VI. fejezetében a Mozgásról: «Elmulhat ugyan énbenem Bessenyei György élete, de nem szakadhat el a természettől az a meleg, mely most életemet teszi».

IV.

Ujra a Tiszaparton.

Rakovszki Dániel debreceni főbíró feljegyzése 1782-ről: «... ezen időtájban jött le Bessenyei György úr Bécsből Bercelre lakni... Azon négy pejlovon és katonai társzekéren, mely holmiaiért s magáért Pestre, a Medve c. vendégfogadóhoz felment, Gáváról én egészen Isaszegig mentem Bessenyei Boldizsár urammal és a kocsissal, kit Gönczi Istvánnak hívtak».

A négy deres lassú kocogással már a falu alatt poroszkált. Csendes őszi délután volt, s Bessenyei Boldizsár uram, az egykori quietált gárdista természetes testét, mely három mázsát nyomott, ugyancsak szerette volna már a soknapos út fáradalmi után kényelembe helyezni. De azért bírta erővel s csak néha-néha szundított el s nagyokat horkanva, ébredt egy-egy döccenőnél.

— Hej, öcsém! — sóhajtott ilyenkor — ez bíz már csak így van. Majd belenyugszol te is. Akkora kátyúk sehol nem találhatnak, mint a mi szerelme-tes birtokunkon. Dehát senki sem akar költeni. Úgyis tudják, ha osztályt teszünk, nyolc felé megy minden. Hogy László bátyánk elhalálozott tavasszal, most még az árvák jussával is csak a baj sok. De majd látod magad. Inkább te monddj még valami újságot, öcsém.

Bessenyei a tarlott mezők felett jártatta tekintetét. Messze a falu tornya úszott az alkonyi fényben.

— Én is nagyon megszalasztottam a tokaji bor-üggyel, bátyám. Amiatt is nem halogathattam tovább maradásomat. Kefala János uram asszúszőlő-borait ugyan megitták a bécsi gárdisták és egyéb udvarbélieliek, de mikor a pénz iránt tudakozódtam, még az ajtónálló is hátat fordított mindenütt. Most aztán adhatok albát Kefala uramnak vagy 2700 forintokról, ha ugyan megbírja ez a kis birtokrészem. De csak nyomba találjak itthon. Visszaváltom azt is, ami elveszett. Láttam, tapasztaltam én Olaszthonban sok csudás és hasznos dolgokat. Itt is megvalósíthatjuk. Hát a franciák, angliusok...

Boldizsár ekkorra már hatalmas szuszogással aludt. Bessenyei legyintett és abbahagyta. A kocsisnak kiáltott:

— Hej, Estvány! emlékszel-e a vidrára, amit sohasem találtunk meg a Tiszaparton?...

— Emlékszek én, tekintetes úr, mindenre a világon, — fordult vissza az ülésen Gönczi István — de nem is felejthettem volna el, ha akartam volna se, mert a boldogult László tekintetes úr lánykája, az Anna lányasszony, kicsi korától mind csak arrul meséltetett velem. Ha tengerit morzsoltam, mingyán mellém ült. El is mondtam én, amit csak tultam, hallottam a tekintetes úrrul. Merhát tudja azt itt Bercelen mindenki, hogy a tekintetes urat a Mária Terézia császárné — Isten nyugtassa — azért vitette fel, hogy a tekintetes úr ott az egész udvar szemeláltára felemeljen egy lovat lovastul. Osztán, hogy megvót, a királyasszony csak megveregette a vállát a tekintetes úrnak, s ott mindjárt be is tette a gárdába főtisztjének.

Bessenyei elmosolyodott.

— Aztán mekkora az a csöppség, akinek te ezt a mesét kitanáltad?

— Mán tessék megengedni, tekintetes úr, tudjuk mi ezt itt mind, de még többet is. A leányasszonyka pedig most töltötte be a tizenöt esztendejét. Két esztendőre született, hogy a tekintetes úr a gárdába állott.

A koci új kátyúhoz ért, nagyot döccent s Boldizsár felébredt.

— Most jut eszembe, — kiáltotta — hát az aranycsinálóval hogy s mint vagytok már öcsém?

— Báróczi? — húzta meg a szót gúnyosan Bessenyei — még mindig nem tett le az alchemiáról. Ki tudja, — tette hozzá elgondolkozva — tán van is benne valami.

A kanyaron túl, a falu alatt valaki közeledett az árokpart szélén. Ahogy a távolság fogyott, Boldizsár előrehajolt összehúzott szemmel. Aztán mosolygós zörtölődéssel dörmögte:

— Ej, az a lány! Csak nem nyughatott már otthon.

György megrezzent. Magas, sudár fiatal lány állott az őszi fák alatt fekete ruhában, nyakán kis kendővel. Szőke haja csillogott a ráhulló ritka fényben.

— Anna hugod — mondta Boldizsár. — Alig lehetett ezzel a lánnyal bírni, hogy eléd ne jöjjön maga is. De hogy az anyja gyengélkedik, így otthon maradt nehezen. Betéve tudja ez a lány, amit ott Bécsben összehoztál és úgy őrzi, hogy ahhoz még csak nyúlni sem enged. A multkor Pali öcséd fidi-buszt csinált egy kopertádbul, hát akkor nap enni se evett ez a bolond lány, annyit itatta az agereket.

A lány addigra már feléjük futott. Kipirulva, boldogan repült az aranyos levéllel beszórt úton s könnyű ugrással a szekéren termett.

— Isten hozta haza, György bátyámuramat!

György ámulva ölelte szívére a gyermeklányt és meghatottan, könnyes hangon mondta:

— Az Isten hazahozott, lányom.

Aznap este sokáig égett a lámpa a berceli öreg kúriában. Valaki mesélt, aki előtt harmincöt éves korában elmaradt az egész csillogó élet, s valaki hallgatta, tágra nyitott szemmel s úgy érezte, hogy az élet minden szép valóságát tartja két összekulcsolt kezében.

Éjfél felé Bessenyei György elgondolkodva mondta:

— Miért jár ez a gyermek gyászruhában? Bizony ehhez a fiatal archoz jobban illenek a hófehér szín, a belső ártatlanság szép példája.

Bessenyei Anna másnap fehér ruhát öltött magára. És soha többé őt senki más színben, mint fehérben, haláláig nem látta.

V.

A bihari remete.

«Minden néven nevezendő emberi társalkodástól megfosztva... lakozik az író egy pusztában, könyveivel, gondolataival és a néma természettel... élven azért csak, hogy még meg nem halhatott.»

(Bessenyei: Magyarország törvényes állása.)

Az 1804-es év tele enyhének ígérkezett. November végén még szép napos délelőttök jártak s a Kovácsi pusztán egy öreg almafa váratlanul ki-virágzott. Bessenyei egész délelőtt a mezőt járta. (Egész gazdasága 300 köből alá való gyepföld, 200 szekér szénát termő kaszáló és 60 juh volt.) Hatalmas szál termete kicsit meghajlott már, fekete üstökén ezüst szálak csillogtak. Nagy indulat hajtotta és nagy keserűség ült a lelkén. Reggel hozta meg a lovaslegény a bihari alispán értesítését, amely szerint Bessenyei György úrnak, «A természet világa, vagy a józan okosság» című munkáját a helytartótanács reviziora nemcsak hogy nem engedheti nyomtatás alá, hanem annak kéziratban való terjesztését is megtiltja. Az alispánnak pedig megparancsolja, hogy a veszélyes ember éber szemekkel ügyelet alatt tartassék. Kelt pedig a végzés 1804 nov. 13-án.

Délután, hogy a lappangó ködök elősurrantak a hegyekből, az öreg testőr újra elővette a tilalmas mű kéziratát s újra meg újra elolvasta bevezetésének fájdalmas két sorát: «Mély álmomban e csendességek alatt érezve, 16 esztendeig gondolkozva, most fordulok ki ismét a világra arccal.»

— Hát érdemes volt? — hördült fel — érdemes volt?

Szétnézett a rideg legényszobában, ahol asszonyi gondos kéznek nyoma nem látszott e hosszú, két évtizedes magányban. Nézte a rozszant háromlábú széket, a dohányvágással összemélt asztalt nagy tinta- és gyertyafoltjaival, a rozsdás flintákkal megrakott fogast, a rőtcsutorájú pipát az ablakba támasztva, egész sivár magányát, s újra a papírra hajolt:

«Irok én is unalmamban, kínomban, — olvasta onnan — nem tudván, mi vonz, csak érzek a bennem élő természetben olly ellene állhatatlan ösztönt, mely magát halandó társaival közölni kívánja.»

— Kivel? — nézett szét kétségbeesetten — kivel? ha még az írásom elől is elzárják a napvilágot?

A vén vizsla az ajtó előtt halkán szűkölni kezdett. Nehezen feltápáskodott, az asztalhoz jött, s nedves orrát gazdája térdére tette. Bessenyei enyhülten simogatta meg az állat fejét.

— Vén pajtás, bizony, bizony, te is előregedtél.

A kutya farkat csóválta s lefeküdt a gazda lábához. Bessenyei ült a sűrűsödő estében és hallgatag lelke egyre messzebb szállt. Valahol távol a berceli harangot hallotta kongani: «Isten dicsőségére.»

... A test elmúlik, a cenzorok elporladnak, de az írás, az írás itt marad. Csak valaki kézbe vegye, megőrizze, megtartsa azoknak, akik még meg sem születtek.

Hirtelen meleg lett a homloka. Gyertyát gyújtott, tollat faragott és szálás betűivel felírta egy papírlapra: «Az értelemnek keresése». És írta dacosan, írta önmagát vigasztalva, írta, mert kellett, hogy írja: «Valami lélek üldöz, mely csak akkor hágy nyugodni, ha írással fáradok és gondolkozva a fejem elszédül. Ilyen a nyugalmam.»

Egy pillanatig pihent, majd újra folytatta: «Annyira megszoktam a magánosságot, hogy az emberek közt való ügyelgés halálos unalmamra lenne. Akinek esze nincs, nem kell, akiben örömet találnám, hozzám lakni nem jön.»

Akiben örömem találnám . . . révedt el gondolkozva, s egy édes, fiatal arcot látott, két imára kulcsolt kezet, álmódó, angyaltiszta szemeket.

— Hugocskám! — hördült fel kezébe temetett arccal a család melege után vágyó férfi. Nagy, árva könnycsepp futott végig arcán, meg-megránduló állág. Utánakapott, késő volt. A könny ott fénylett utolsó mondatán, a papíron.

De íme, mintha mese volna, mintha karácsonyi álom: Kint az estében csilingelő szekér fordult be a nyitott kapuval árválgató udvarra. A vizsla felkapta a fejét és örvendő nyihogással esett az ajtónak. Bessenyei felegyenesedett, gyertyát fogva, kilépett a tornácra. A gyertya halk világában ott állt előtte édes, hervadó arcával, szomorú, fekete szemében titkolt könnyekkel a harminchét éves Bessenyei Anna.

— Eljöttem, bátyám és itt is maradok veled, ha hajlékot adsz magadnál nékem, s bibliámnak, mert immár egészen egyedül maradtam én is — mondta s nagy kapcsos könyvét, amit mindig magával hordott, bátyja karjára fektette. Azután lehajolt s meleg, könnyes szájjal megcsókolta a remete megkérgesült kezét.

És ott maradt Bessenyei Anna a bihari remete házában még hét esztendeig. 1811 tavaszán utoljára állt meg az öreg portán, egy almafa tövében, annak a sírja felett, akinek ő látta utolsó vergődését, akinek ő hajolt végső sorai felé s akinek ő zárta le meghidegült, lelkes szemét.

A sok földet bejárt szabolcsi Tarimeses hatvannégy éves volt, mikor elutazott az örök hazába. S talán véletlen, talán nem, hogy ugyanúgy temették el, mint 1806-ban Barcsay Ábrahámot Erdélyben: egy almafa, tavaszi virágzásra váró almafa tövében.

M. Juhász Margit

Buday György: Fámetszet.